

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

CURRENT ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS DURING ARMED CONFLICTS

Реньов Є.В., к.ю.н.,

доцент кафедри міжнародного і європейського права
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена питанню міжнародно-правового захисту прав дитини під час збройних конфліктів, актуальність якого підтверджується трагічними подіями сьогодення та наведеними статистичними даними щодо кількості українських дітей, які загинули, зазнали поранень, зникли безвісти або були депортовані за останні три роки.

В статті досліджено трансформацію акцентів у профільних міжнародно-правових актах, яка відбулася протягом останніх ста років. Зокрема, від загальних формулювань у Женевській декларації прав дитини 1924 року («дитина має бути першою, хто отримує допомогу у важкі часи») до конкретних положень Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року та Додаткових протоколів, Декларації ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 року, Конвенції ООН про права дитини 1989 року, Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, резолюцій Ради Безпеки ООН тощо, які спрямовані на убезпечення дітей як найвразливішої категорії населення від руйнівних наслідків війни.

Автор звертає увагу на трансформацію вікових меж дитинства, в чому роль зіграла важлива роль Конвенція ООН про права дитини 1989 року. Також було досліджено питання забезпечення неможливості безпосередньої участі дітей у воєнних діях – як в контексті положень міжнародно-правових актів, так і рішень Міжнародного кримінального суду, Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне.

Автором зроблений висновок, що проаналізовані міжнародно-правові акти гарантують особливий захист дітей під час збройних конфліктів і передбачають надання належної гуманітарної допомоги. Однак попри проголошені чисельні положення щодо захисту дітей, на практиці їх виконання залишається недостатньо ефективним через слабкість контрольних механізмів.

Ключові слова: права дитини, міжнародне гуманітарне право, участь дітей у збройних конфліктах, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, Конвенція ООН про права дитини.

The article focuses on the issue of international legal protection of children's rights during armed conflicts, a topic whose relevance is underscored by the tragic events of today and statistical data on the number of Ukrainian children who have been killed, injured, gone missing, or deported over the past three years.

The study examines the evolution of emphasis in key international legal acts over the past century. It highlights the shift from general statements, such as the Geneva Declaration of the Rights of the Child of 1924 ("the child must be the first to receive aid in times of distress"), to more specific provisions in instruments like the 1949 Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War and its Additional Protocols, the 1974 UN Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict, the 1989 UN Convention on the Rights of the Child, the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court, and UN Security Council resolutions, all aimed at shielding children as the most vulnerable population group from the devastating effects of war.

The author pays special attention to the transformation of childhood's age boundaries, significantly influenced by the 1989 UN Convention on the Rights of the Child. The article also addresses the prohibition of children's direct involvement in hostilities, analyzing both the provisions of international legal acts and the decisions of bodies like the International Criminal Court and the Special Court for Sierra Leone.

The author concludes that while international legal instruments guarantee special protection for children during armed conflicts and provide for adequate humanitarian assistance, their practical implementation remains insufficient due to the weakness of control mechanisms.

Key words: children's rights, international humanitarian law, children's participation in armed conflicts, Geneva Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War, UN Convention on the Rights of the Child.

Питання захисту прав дітей є вкрай актуальним для України, зважаючи на трагічні події сьогодення. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, яка на постійній основі фіксує кількість жертв збройного конфлікту серед цивільного населення, надає наступну невтішну статистику: з 24 лютого 2022 року до кінця грудня 2024 року в нашій державі загинули 669 дітей, а 1833 – зазнали поранень [1]. Державний портал «Діти війни» вказує щодо 1952 зниклих дітей, 19 546 – депортованих та примусово переміщених [2].

Як зазначили в Офісі Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів, у 2024 році вбивства, поранення дітей та атаки на школи й лікарні стали найпоширенішими порушеннями прав дітей у зонах конфліктів. Повітряні удари, цілеспрямовані атаки з широким використанням вибухової зброї призводять до значних руйнувань, зокрема й в Україні [3].

Доцільно погодитися із Світланою Сімаковою та Інною Малишко, що діти є особливо вразливою категорією населення, віковою групою найвищого ризику бідності, соціальної ізоляції, яка виступає основним суб'єктом та об'єктом системної дискримінації, що особливо посилюється в умовах збройних конфліктів [4, с. 61]. І актуальні виклики суттєво ускладнюють можливість дітей

реалізувати свої права. Тому важливо дослідити положення ключових міжнародно-правових актів, які фокусуються на правах дітей під час збройних конфліктів.

Перші профільні акти не робили акцентів на збройних конфліктах, використовуючи більш загальні формулювання. Наприклад, Женевська декларація прав дитини, прийнята у 1924 році Генеральною Асамблеєю Ліги Націй, передбачає, що дитина має бути першою, хто отримує допомогу у важкі часи [5]. А Декларацією прав дитини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН у 1959 році, гарантується, що дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, хто першими отримують захист і допомогу [6].

Пряме посилення на військові обставини міститься у Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція) 1949 року [7]. Друга світова війна призвела до значно більшої кількості жертв серед цивільного населення, ніж у попередніх конфліктах. Це й зумовило нагальну потребу прийняття відповідних міжнародно-правових актів задля захисту вразливих категорій населення. Зазначена Конвенція присвячена захисту широкого кола осіб. Статтю 16, у якій зазначається необхідність особливого захисту та шанування поранених і хворих, осіб з інвалідністю, вагітних жінок, доцільно було б доповнити згадкою і щодо дітей.

Втім, Конвенція має важливе значення в контексті свого обов'язкового характеру та відповідних вказівок стосовно захисту дітей – наприклад, можна знайти згадку щодо необхідності створення безпечних зон та місцевостей, які дають можливість оберігати від наслідків війни дітей до 15 років (заінтересовані сторони можуть укладати угоди про взаємне визнання таких зон та місцевостей), забезпечення дітей до 15 років додатковими продуктами харчування залежно від їхніх фізіологічних потреб, вільний пропуск всіх посилок з найважливішими продуктами харчування, одягом і тонізуючими засобами, призначеними для дітей молодших 15 років тощо. Відповідно до статті 24 Конвенції сторони конфлікту мають вжити всіх заходів, щоб осиротілі або розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни діти не були залишені напризволяще, а у статті 50 покладений обов'язок на окупаційну державу у співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту.

Варто згадати й прийняті у 1977 році два Додаткові протоколи до Женевських конвенцій. У Протоколі I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, статті 77 і 78 присвячені заходам захисту та евакуації дітей. Наприклад, у статті 77 вказано, що діти користуються особливою повагою, їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Також у зазначеній статті згадується необхідність утримання дітей, які були арештовані, затримані чи інтерновані з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, у приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих (окрім випадків, коли сім'ї будуть знаходитися окремо) [8, с. 56]. А Протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, містить згадку щодо забезпечення піклування та допомоги дітям – наприклад, у статті 4 згадується здобуття ними освіти, сприяння возз'єднанню сімей, недопущення участі дітей у збройних конфліктах, особливий захист дітей, які не досягли 15-річного віку [8, с. 85]. Зазначимо, що в обидвох згаданих Протоколах містяться положення щодо неможливості виконання смертного вироку до особи, яка не досягла 18-річного віку на час вчинення правопорушення.

Наступним важливим кроком можна вважати прийняття Декларації ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 року, згідно якої забороняються та підлягають засудженню напади та бомбардування цивільного населення, що завдають незліченних страждань, особливо жінкам та дітям як найбільш вразливим категоріям населення. Рішучому засудженню підлягає також застосування хімічної й бактеріологічної зброї, всіх форм репресій та жорстокого, нелюдського поводження щодо жінок та дітей, які належать до цивільного населення та є беззахисними. Декларація зобов'язує держави, які беруть участь у збройних конфліктах, докласти всіх можливих зусиль задля убезпечення жінок і дітей від руйнівних наслідків війни [9].

Як бачимо, у міжнародно-правових актах положення щодо дітей надавалися або без прив'язки до вікових меж дитинства, що негативно позначалося на інтерпретації державами цих норм та їх подальшої реалізації, або була розповсюджена згадка 15-річної та 18-річної вікової межі. Як пояснюється у коментарі до IV Женевської конвенції, вікове обмеження в 15 років було обрано з тієї причини, що з цього віку здатності дитини традиційно досягають такої стадії розвитку, на якій більше немає потреби в спеціальних заходах [10, с. 186].

А вже у Конвенції ООН про права дитини 1989 року, яка була ратифікована Україною 27 лютого 1991 року та має обов'язковий характер для її держав-членів (раз на чотири роки державами здійснюється звітування до Комітету ООН із прав дитини), було визначено часові

межі дитинства, що призвело до появи загальноприйнятого трактування. Як вказано у статті 1, для цілей цієї Конвенції під дитиною розуміється будь-яка людська істота, яка не досягла 18-річного віку, за винятком випадків, коли згідно із законодавством, що застосовується до дитини, повноліття досягається раніше [11, с. 3]. Це призвело до тенденції подальшого закріплення 18-річного віку в міжнародно-правових актах, присвячених захисту прав дитини. Наприклад, вже 11 липня 1990 року зазначені вікові рамки («дитиною є кожна людська істота віком до 18 років») були закріплені у статті 2 Африканської хартії прав та благополуччя дитини, прийнятої в рамках 26-ї чергової сесії Зборів голів держав та урядів Організації африканської єдності [12, с. 9].

Також у Конвенції ООН про права дитини 1989 року можна знайти більш деталізовані положення щодо обов'язків держав-учасниць, зокрема щодо: а) забезпечення додержання норм міжнародного гуманітарного права, забезпечення захисту дітей, яких стосується збройний конфлікт, а також догляду за ними; б) сприяння фізичному та психологічному відновленню, а також соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою, зокрема, збройних конфліктів; в) забезпечення неможливості безпосередньої участі у воєнних діях осіб, які не досягли 15 років [11].

Що стосується останнього із згаданих положень, то аналогічне формулювання можемо знайти у пункті 2 статті 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року – сторони конфлікту вживають усіх необхідних заходів задля забезпечення того, щоб діти віком до 15 років не брали безпосередньої участі у воєнних діях [8, с. 56]. Також у статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року набір дітей віком до 15 років до складу збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях визначається як військовий злочин [13, с. 8].

Наприклад, Міжнародний кримінальний суд визнав винним як співвиконавця у військових злочинах, датованих 2002-2003 роками і пов'язаних із призовом та вербуванням дітей віком до 15 років для їх активної участі у бойових діях, Томаса Лубанга Дійло, лідера «Патріотичних сил визволення Конго», який був засуджений до 14 років позбавлення волі [14]. Також можна згадати і справу колишнього президента Ліберії Чарльза Ганкая Тейлора, який був засуджений до 50 років позбавлення волі Спеціальним судом щодо Сьєрра-Леоне за злочини проти людства та військові злочини, зокрема одним з 11 пунктів звинувачення було вербування дітей до 15 років для активної участі у бойових діях [15].

Згодом, Факультативним протоколом до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року, віковий ценз щодо неможливості участі дітей у бойових діях був підвищений до 18 років [16]. Втім, та ж Велика Британія, підписавши Протокол у 2000 році та ратифікувавши у 2003, зазначила, що добровільний вступ до армії здійснюється з 16 років (за наявності згоди батьків), а військові віком до 18 років можуть брати безпосередню участь у бойових діях у виключних ситуаціях (зокрема, за реальної потреби розгортання такого підрозділу в районі, де ведуться бойові дії) [17].

Ми детально розглянули діяльність Генеральної Асамблеї ООН, резолюціями якої було запроваджено мандат згаданого вище Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів, а також прийнято Декларацію прав дитини 1959 року, Декларацію ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 року, Конвенцію ООН про права дитини 1989 року тощо. Однак окремої уваги потребує і Рада Безпеки ООН, на яку, згідно статті 24 Статуту ООН, покладена головна відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки [18, с. 15].

Наприклад, у Резолюції 1261 (1999) можна знайти наполегливий заклик покласти край набору в армію та використанню дітей у збройних конфліктах з порушенням міжнародного права [19]. Резолюцією 1612 (2005), на підставі поданого Генеральним секретарем ООН плану дій щодо створення механізму моніторингу та звітності щодо дітей та збройних конфліктів, був запроваджений механізм «Моніторинг і звітність про тяжкі злочини». Цей механізм покликаний забезпечити збір достовірної інформації про серйозні порушення прав дітей у збройних конфліктах з акцентом на вербування та використання дітей-солдатів [20]. Зібрана інформація (у формі доповідей) представляється Робочій групі Ради Безпеки з питань дітей та збройних конфліктів Спеціальним представником Генерального секретаря з питань дітей і збройних конфліктів. Робоча група не тільки публікує ухвалені висновки, але й надає рекомендації Раді Безпеки щодо можливих заходів задля сприяння захисту дітей. Отже, залучення Ради Безпеки до

цього питання підкреслює, що ООН розглядає порушення прав дітей у збройних конфліктах як серйозну загрозу міжнародному миру та безпеці.

Також варто згадати й діяльність Міжнародної організації праці, зокрема у Конвенції № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» 1999 року участь дітей у збройних конфліктах була віднесена до найгірших форм дитячої праці [21].

Таким чином, проаналізовані міжнародно-правові акти передбачають особливий захист дітей під час збройних конфліктів, охоплюючи різні аспекти такого захисту та надання гуманітарної допомоги. Втім, незважаючи на наявність цих норм, їх недостатня практична ефективність призводить до того, що діти й надалі залишаються найбільш вразливими жертвами сучасних конфліктів. Це підтверджує потребу в удосконаленні діючих контрольних механізмів задля покращення реалізації таких положень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Protection of Civilians in Armed Conflict – December 2024. United Nations in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/287089-protection-civilians-armed-conflict-%E2%80%94-december-2024> (date of access: 11.02.2025).
2. Діти війни: державна платформа. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 11.02.2025).
3. 2025 must be a year where children's rights are upheld even in armed conflict situations: Let us prove it matters. Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/2024/12/2025-must-be-a-year-where-childrens-rights-are-upheld-even-in-armed-conflict-situations-let-us-prove-it-matters/> (date of access: 11.02.2025).
4. Сімакова С. І., Малишко І.В. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту безпритульних та бездоглядних дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. Ужгород, 2023. Т.1. Вип. 76. С. 60-66.
5. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. Humanium. URL: <https://www.humanium.org/en/text-2/> (date of access: 11.02.2025).
6. Declaration of the Rights of the Child. UN General Assembly. 20 November 1959, A/RES/1386(XIV). UN Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/195831> (date of access: 11.02.2025).
7. The Geneva Conventions of August 12 1949. International Committee of the Red Cross, 2007. 245 p.
8. Protocols additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. International Committee of the Red Cross. 119 p. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf (date of access: 11.02.2025).
9. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict. UN General Assembly. 14 December 1974, 3318 (XXIX). OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/protectionwomen.pdf> (date of access: 11.02.2025).
10. Pictet Jean. IV Geneva Convention. Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War: Commentary. International Committee of the Red Cross. Geneva, 1958. 660 p.
11. The Convention on the Rights of the Child. United Nations Essential Documents Series. UN: Department of Global Communications, 2019. 82 p.
12. African Charter on the Rights and Welfare of the Child (Adopted by the 26th Ordinary Session of the Assembly of Heads of State and Government of the OAU). 32 p. African Union. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter_on_rights_welfare_of_the_child.pdf (date of access: 11.02.2025).
13. Rome Statute of the International Criminal Court. The Hague, International Criminal Court, 2021. 82 p.
14. Situation in the Democratic Republic of the Congo. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo. Judgment pursuant to Article 74 of the Statute. International Criminal Court. 14 March 2012, ICC-01/04-01/06. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2012_03942.PDF (date of access: 11.02.2025).
15. Charles Taylor. Residual Special Court for Sierra Leone. URL: <https://rscsl.org/the-rscsl/cases/charles-taylor/> (date of access: 11.02.2025).
16. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. UN General Assembly. 25 May 2000, A/RES/54/263. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children> (date of access: 11.02.2025).
17. Optional Protocol on the Involvement of Children in Armed Conflict: Status Report. Pacific Islands Legal Information Institute. URL: https://www.pacilii.org/pits/en/status_pages/200011.html#united_kingdom_of_great_britain_and_northern_ireland (date of access: 11.02.2025).
18. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. United Nations, 2015. 128 p.
19. On Children in Armed Conflicts. UN Security Council. 25 August 1999, S/RES/1261(1999). UN Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/278324?v=pdf> (date of access: 11.02.2025).
20. On Children in Armed Conflict. UN Security Council. 26 July 2005, S/RES/1612(2005). UN Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/554197?v=pdf> (date of access: 11.02.2025).
21. Worst Forms of Child Labour Convention. ILO. 1 June 1999, № 182. International Labour Organization. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex_en/f?p=NORMLEX
22. PUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182 (date of access: 11.02.2025).